

САМОВИХОВАННЯ ЯК ВИЩА ФОРМА САМОВДОСКОНАЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Наталія УЙСІМБАЄВА (Кіровоград)

Постановка проблеми. Самовиховання є універсальним засобом розв'язання протиріч між бажаним і наявним, належним і суцям, ідеальним і реальним у розвитку особистості, між необхідністю діяльності для задоволення потреб людини і здібністю та здатністю її здійснювати, між громадською думкою і самооцінкою, між ціннісними уявленнями суспільства, спільноти і соціальними настановами індивіда. Визначальну роль виховання може виконувати лише за умови, якщо буде будуватись на ідеях саморозвитку і самовдосконалення особистості.

Проблеми самовиховання педагогів висвітлені у дослідженнях В. Андрєєва, А. Арета, О. Бодальова, Т. Дьякової, С. Єлканова, В. Іщенко, А. Калініченка, О. Ковальова.

Різні концепції самоосвітньої діяльності педагогів визначені у роботах А. Айзенберга, С. Величко, О. Малихіна, І. Наумченко, Н. Протасової, Т. Симонової, В. Скарар, В. Сластьоніна.

Відповідно до проблеми дослідження слушним є зауваження І. Беа про те, що виховний процес, який не забезпечує належних умов для розвитку самовиховання, здебільшого будується на безпосередньому підкоренні, приниженні гідності людини, в кінцевому результаті не сприяє її моральному становленню, а навпаки, викликає спалахи агресивності [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню виховання характеру, волі приділялася увага в дослідженнях В. Крутецького, Л. Рувинського, С. Хохлова та ін. Самовиховання особистості є формою усвідомленого саморозвитку. Самовиховання розглядається як специфічний вид внутрішньої діяльності, націленої на вироблення вмінь, навичок, здібностей, якостей для її самоствердження і самореалізації в суспільстві.

У дисертаційних роботах А. Калініченко, М. Костенко, О. Прокопової, І. Середи, І. Уличного, Т. Шестакової та інших розглядаються проблеми саморозвитку, самовиховання та самовдосконалення майбутніх

педагогів. Самовиховання визначається науковцями як форма самовдосконалення особистості.

Нажалі питанням самовиховання майбутнього вчителя приділяється останнім часом недостатня увага. Переважно самовиховання розглядається у контексті саморозвитку особистості майбутнього фахівця.

Мета статті полягає в обґрунтуванні значення самовиховання як вищої форми самовдосконалення особистості майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу. Основними засобами цілеспрямованого впливу на власну особистість визначаються самоосвіта і самовиховання як провідні форми її самовдосконалення, які тісно взаємодіють, нерідко виступають напрямком і джерелом один одного та незмінно розглядаються як умова ефективності цілеспрямованих формуючих впливів, результат і основний критерій високого рівня педагогічної діяльності. Головними ознаками самоосвіти й самовиховання вважаються їх усвідомленість, цілеспрямованість та динамічність, підкреслюється домінування їх соціальної обумовленості та суспільної значущості [2].

На думку Р. Скульського, «дуже важливо, щоб майбутній учитель усвідомив свій професійний ідеал як своєрідну модель, на яку орієнтуватиметься у процесі навчання та самоосвіти, виховання та самовиховання» [15, с. 99].

Відповідно до визначення поданого у словнику з психології, «самовиховання – це свідомо діяльність, спрямована на якомога повнішу реалізацію людиною себе як особистості. Ґрунтуючись на активізації механізмів саморегуляції, самовиховання припускає наявність ясно усвідомлених цілей, ідеалів, особистісних смислів. З підвищенням міри усвідомленості самовиховання стає все більш значною силою самовдосконалення особистості. Самовиховання перебуває в нерозривному взаємозв'язку з вихованням, не тільки підкріплюючи, а й розвиваючи процес формування особистості. Необхідними його

компонентами є самоаналіз особистісного розвитку, самозвіт і самоконтроль» [11, с. 350].

З урахуванням змісту самовиховання, О. Кочетов пропонує розглядати його як вищу форму самовдосконалення духовного світу людини, під час якої функції виховання виконує вона сама. Цей процес, продовжує науковець, є цілеспрямованим, запланованим розвитком своїх сил і здібностей під час професійної діяльності, а також спеціальних вправ і тренувань. Головною метою самовиховання є прискорення і інтенсифікація психічного і фізичного розвитку особистості. Самовиховання є не просто особистою справою кожного, це громадянський обов'язок, тому що воно виступає і як суспільно необхідний соціальний процес, і як особистісна діяльність, що відбувається за власною ініціативою з розвитку своїх сил і здібностей [6, с. 58-59].

На усвідомленість та цілеспрямованість самовиховання звертає увагу і Л. Нечипоренко. Самовиховання визначається як свідомо і цілеспрямована робота над собою для вдосконалення своїх індивідуальних якостей, підвищення рівня культури і світогляду, позбавлення від негативних рис характеру. З урахуванням означеного Л. Нечипоренко доходить висновку про те, що самовиховна робота сприяє формуванню особистості, яка б відповідала вищим ідеалам суспільства [10, с. 63-64].

Самовиховання як свідому, планову, систематичну роботу над собою з метою вдосконалення або формування нових якостей власної особистості, які необхідні для плідної діяльності у теперішньому і майбутньому, розглядають А. Бодальов та О. Ковальов [5, с. 5].

Відповідно до проведеного аналізу можемо констатувати, що самовдосконалення розглядається як цілеспрямований, систематичний та усвідомлений процес вдосконалення індивідуальних якостей майбутнього вчителя відповідно до ідеального образу з метою самореалізації.

Важливим, на нашу думку є зауваження А. Добрович про те, що «момент самовиховання, особистого удосконалення в роботі людини над собою існує незалежно від того, чи спрямований він на прогресивний розвиток особистості, чи служить засобом зміцнення і збереження в ній соціально-негативних якостей» [3, с. 89].

З урахуванням означеного, погоджуємося з думкою М. Савчин щодо розуміння самовиховання як керованої суб'єктом діяльності, спрямованої на зміну своєї особистості у відповідності зі свідомо поставленими цілями, сформованими ідеалами і переконаннями. Відповідно психолого-педагогічними умови самовиховання, на переконання науковця є: з одного боку,

усвідомлення протиріччя між суспільними вимогами та особистими бажаннями, а з другого – реальною поведінкою; знання своїх можливостей, адекватна самооцінка, здатність дивитися на себе з боку іншого; сформованість таких якостей як критичність, самостійність, воля, активність та ін.; оволодіння способами, методами самовиховання та наявність його програми. При цьому, самовиховання ефективне, коли воно здійснюється в реальній праці, суспільно-корисній діяльності, коли прагнення особистості до самовдосконалення не завдають надмірних зусиль в подоланні труднощів, що зустрічаються на шляху до мети, то це може призвести до розчарування у своїх здібностях, і особистість врешті-решт задовольняється у своєму розвитку тим, що вдається досягти без особливих зусиль. Отже, самовиховання, самовдосконалення особистості – це не короткий епізод в житті індивіда, воно є програмою довготривалої дії [14, с. 77-80].

Глибоко усвідомлюючи потребу в самовихованні цілого комплексу якостей особистості, людина самостійно висуває і реалізує цілу програму удосконалення якостей, а всю необхідну інформацію технології самовиховання добуває за допомогою самовиховання. Процес самовиховання якостей особистості цілісний і тривалий. У відповідності до результатів самоаналізу за допомогою адекватної самооцінки, людина виробляє мету самовиховання. Для її досягнення треба поставити задачу-самозобов'язання [7, с. 5-8].

У структурній організації самовиховання М. Савчин виділяє внутрішню «інтимну» сторону: блоки пізнавального емоційно-вольового самоставлення та самопізнання у формі самооцінки, самоконтролю, самодисципліни, самокритики, самопримусу і самовизначення. У людини, яка по справжньому займається самовихованням, завжди є глибинні мотиви, що спонукають до дальшого розвитку, підсумовує науковець [14, с. 77-80].

У результаті самооцінки суб'єкт виявляє в себе недоліки, які можуть мати різну природу. З одного боку, під недоліком він може розуміти відставання від норми розвитку позитивної якості, з іншого боку – рівень розвитку позитивної якості в порівнянні з наявним у нього ідеалом. У цьому випадку недолік не помітний для навколишніх, і тому вирішальна роль у спонуканні до саморозвитку буде належати власній ініціативі суб'єкта. Можливі випадки, коли під недоліком розуміють наявність негативної якості. Тут самовиховання виражається в перевихованні, що пов'язане з ламанням старих негативних стереотипів, з виникаючим в особистості внутрішнім конфліктом (з «боротьбою мотивів») [13].

Самовиховання на рівні самовдосконалення, на думку О. Кучерявого, є вищим рівнем самовиховної діяльності, якому притаманний високий ступінь свідомості і повна самостійність роботи особистості над собою. До основних понять теорії самовиховання він відносить рівні самовиховання, самоаналіз, самооцінку і засоби самовиховної діяльності [7, с. 5-8].

Програма самовиховання, на думку Л. Нечипоренко, включає мету, основні задачі та етапи розвитку індивідуальних якостей. До методів самовиховної діяльності можна віднести само інформацію, самопереконання, самоконтроль, самовправи, самонавіювання та аутотренінг, робота з книгою та конспектом, швидкочитання [10, с. 63-64].

Самовиховання потребує складання відповідного плану роботи, вміння його реалізовувати, а при необхідності виправити, відкоректувати, а наприкінці проконтролювати зміни свого зовнішнього світу [6, с. 157].

Так, програма самовиховання вчителя, на думку С. Єлканова, повинна містити три розділи: загальні якості (ідейність, моральність, педагогічна спрямованість), особливі якості (теоретична і методична спрямованість до професійної діяльності, психолого-педагогічна підготовленість до професійної діяльності, розвиток педагогічних вмінь і навичок, індивідуальні особливості (емоційно-моральна чутливість, волеволі якості, культура темпераменту). Процес оволодіння мистецтвом самовдосконалення складається з трьох етапів. Перший етап у процесі самовиховання – це розуміння тих специфічних вимог, які потребує від педагога педагогічна діяльність і оцінка власних знань, умінь, здібностей і співвіднесення їх з вимогами професії. Другий етап – усвідомлення змін, які необхідно провести у самому собі і розробити програму дій для цього. Третім етапом виступає реальна самовиховна діяльність, усвідомлені дії вчителя для самозміни [4, с. 76].

До основних причин, що впливають на процес самовиховання Л. Рувінський відносить: по-перше, характер діяльності особистості у вихованні будь-яких якостей або виправленні тих чи інших недоліків визначається оточуючим середовищем. По-друге, характер самовиховання залежить від внутрішнього світу самої особистості. По-третє, характер самовиховання залежить певною мірою від специфіки його задач. Відповідно самовиховання – це діяльність людини з метою зміни своєї особистості. Таке розуміння самовиховання в загальному вигляді являють собою два основних моменти, що відображають його сутність: по-перше, робота над собою є особливим родом діяльності, по-друге, самовиховання є вищим рівнем

самозміни, це свідомо самозміна особистості [13, с. 13].

Самовиховання стає стійким процесом тільки тоді, коли здійснюється взаємозв'язок самовиховання і виховання, який забезпечує гармонію між внутрішніми факторами і умовами роботи над собою, а в інших випадках самовиховання є перериваний і нестійкий процес. Самовиховний процес сприяє цілісному формуванню провідних якостей особистості, оскільки саме в ньому формується соціально-важливе і об'єктивне ставлення до себе в усіх сферах взаємовідношень особистості і суспільства [9, с. 139].

Самовиховання немислиме без самодисципліни, наголошує М. Сметанський тому, що самоконтроль забезпечує розумність поведінки і цілеспрямованість дій. У процесі організації самовиховання необхідно дотримуватися таких правил, як добровільність, органічність (процес виховання і самовиховання мають бути взаємопов'язаними), конкуренція, періодичність (будь-яка робота повинна оцінюватися). Під методами самовиховання розуміється способи впливу на самого себе (самопереконання, самонавіювання, самовиправлення) [16, с. 26-28].

Під самозвітом О. Кучерявий розуміє звіт особистості перед собою про результати власної роботи і властивості особистості, які при цьому виявилися. Самозвіт використовується для поліпшення самоконтролю. Здатність особистості встановлювати різні відхилення від заданої програми діяльності, вносити певні корективи називається самоконтролем [7, с. 5-8].

Разом з тим, Л. Рувінський і А. Соловйова пропонують не ототожнювати засоби самовпливу і самовиховання, оскільки це призводить не тільки до неправильної трактовки цих засобів, але й до помилкових педагогічних висновків. Наприклад, такий засіб самовпливу як самонавіювання не завжди можна ототожнювати з аналогічним засобом самовиховання, бо існує багато фактів негативного самонавіювання, що характерно для людей слабкої волі. Зрозуміло, що самонавіювання у цих людей не можна пов'язати із прагненням змінити свою особистість, виховати себе. Відповідно необхідно розділяти засоби самовиховання і самовпливу, які використовуються з метою виховання власної особистості. Специфіка впливу на самого себе визначається подвійним положенням особистості під час самовиховання: особистість одночасно пізнає себе як об'єкт і як суб'єкт самокерування, тобто опиняється нібито в двох обличчях по відношенню до себе – в обличчі вихованця і в обличчі вихователя. В основу класифікації засобів самовиховання вчені

поклали логіку процесу самоуправління [13, с. 32].

Основними засобами самовиховання Л. Рувинський та О. Соловьева визначають самозобов'язання, самоконтроль і самонаказ. Самозобов'язання приймається завдяки внутрішньому переконанню в його необхідності і визначаються умовами життя, вимогами суспільства, обов'язками людини. Самозобов'язання можуть бути реалізованими лише за умов контролю особистістю своєї діяльності, бо в іншому випадку бажання особистості відносно самовиховання та її конкретна поведінка різко розходяться. Автори зазначають, що важливо розрізняти види самоконтролю: спеціальний і неспеціальний самоконтроль. Дослідження доводять, що неспеціальний самоконтроль може здійснюватися у структурі сприйняття, функціонувати автоматично. На відміну самоконтроль спеціальний визначається певною метою – слідкувати за реалізацією задач, послаблювати неспеціальну зміну діяльності. Але самоконтроль лише ланка у процесі самовиховання і дає високі результати лише при взаємодії з іншими засобами самовиховання, серед яких відокремлюють самонаказ, самопереконавання та ін. Вплив самонаказу залежить від рівня відповідальності особистості. Відсутність впевненості у необхідності виконати програму самовиховання сприяє невиконанню самонаказу [13, с. 53].

Трансформація особистості, її самовдосконалення не є простим завданням як для суспільства, так і для кожної конкретної людини. Ці зміни вимагають неабиякої напруги сил, зміни звичних пріоритетів, мобілізації всіх здібностей, переосмислення і перебудови життєвозначущих цінностей. «Мова йде про те, що людина має мовби народитися заново, з новим поглядом на життя, з особливим типом світовідчуття» [8, с. 22].

Для розвитку людини як особистості та її самосвідомості необхідними є, як мінімум, три умови: наявність волі, цінностей, рефлексії, які формуються при наявності здатності до виконання власних бажань, здатності управляти своїми бажаннями; транслювання близькими людьми ціннісного відношення до світу і які самі є взірцями слідування ідеалам; власна участь в ситуаціях морального вибору, які створює саме життя [17, с. 32].

Висновки. Однією з умов особистісного самовдосконалення особистості майбутнього вчителя є процес самовиховання, який нерозривно пов'язаний з самоуправлінням і спрямований на усвідомлену зміну своєї особистості, реалізацію себе як особистості. Самовиховання – це цілеспрямована діяльність людини щодо удосконалення своєї особистості.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів даної проблеми. Подальшого наукового вивчення потребують питання, пов'язані з дослідженням мотивації та стимулювання процесу самовиховання майбутніх учителів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання / І. Бех. – К.: Школа, 1998. – 204 с.
2. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Под ред. В.В.Давыдова. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.
3. Добрович А. Б. Воспитателю о психологии и психогигиене общения: Кн. для учителей и родителей / А. Б. Добрович. – М.: Просвещение, 1987. – 248 с.
4. Елканов С. Б. Профессиональное самовоспитание учителя / С. Б. Елканов. – М.: Просвещение, 1986. – 143 с.
5. Ковалев А. Г., Бодалев А. А. Психология и педагогика самовоспитания / А. Г. Ковалев, А. А. Бодалев. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1958. – 90 с.
6. Кочетов А. И. Как заниматься самовоспитанием / А. И. Кочетов. – 3-е изд., доп. и перераб. – Минск.: Вышэйш. шк., 1991. – 287 с.
7. Кучерявий О. Г. Організація самовиховання майбутніх дошкільних педагогів і вчителів початкової школи / О. Г. Кучерявий. – К.: ІЗМН, 1997. – 152 с.
8. Лях В. Трансцендентний вимір людського буття (від «свободи вибору» до самоактуалізації) / В. Лях // Філософія. Історія. Політологія. – К.: Генеза, 1996. – С. 14 – 23.
9. Методология и методика исследования проблем самовоспитания / Под ред. А. И. Кочетова. – Рязань, 1978. – 144 с.
10. Нечипоренко Л. С. Педагогічна культура / Л. С. Нечипоренко. – Х.: ХДУ, 1993. – 145 с.
11. Психология: Словарь / Под ред. А. В. Петровского и М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 486 с.
12. Рувинский Л. И. Самовоспитание личности / Л. И. Рувинский. – М.: Мысль, 1984. – 122 с.
13. Рувинский Л. И., Соловьева А. Е. Психология самовоспитания: [Учеб. пособие по спецкурсу для студентов пед. ин-тов] / Л. И. Рувинский, А. Е. Соловьева. – М.: Просвещение, 1982. – 143 с.
14. Савчин М. В. Педагогічна психологія: Навч. посіб. / М. В. Савчин. – Дрогобич, 1998. – 200 с.
15. Скульський Р. П. Вивчення пріоритетних цінностей молоді та їх урахування в процесі навчання майбутніх учителів / Цінності освіти і виховання: Наук. метод. зб. / За заг. ред. О. В. Сухомлинської, ред. П. Р. Ігнатенка, Р. П. Скульського, упор. О. М. Павліченко. – К., 1997. – 224 с.
16. Сметанський М. І. Самовиховання як засіб індивідуальної виховної роботи в школі / М. І. Сметанський // Шлях освіти. – 1991. – № 1. – С. 19-21.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Уйсімбаєва Наталія Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: дослідження проблем особистісного та професійного самовдосконалення майбутнього учителя.